

жає, що у цьому випадку тривалість провадження в кримінальній справі, порушеній проти заявника, є надмірною і не відповідає вимозі “розумного строку”.

126. Суд повторює, що ст. 13 Конвенції гарантує наявність ефективного засобу юридичного захисту у відповідному національному органі у зв'язку зі скаргою на порушення вимоги п. 1 ст. 6 стосовно розгляду справи упродовж розумного строку.

Правові позиції Верховного Суду

Цивільна юрисдикція

ЩОДО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПОРЯДКУ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНОВІ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ І СУДУ*

З 20 травня по 23 травня 2004 р. Н. утримувався у Хмельницькому слідчому ізоляторі як підозрюваний у вчиненні злочинів, передбачених статтями 115, 187, 263 Кримінального кодексу України (далі – КК України).

З 23 травня 2004 р. по 05 травня 2005 р. Н. перебував під вартою.

Вироком Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 05 травня 2005 р. Н. визнано невинуватим за ч. 4 ст. 187, ч. 1 ст. 263, ч. 2 ст. 121 КК України та виправдано через недоведеність його участі у вчиненні злочинів; міру запобіжного заходу скасовано – звільнено з-під варти в залі суду.

22 листопада 2006 р. Н. знову затримано у зв'язку зі скасуванням виправдувального вироку та поміщено в ізолятор тимчасового тримання, де він перебував до 23 листопада 2006 р.

З 18 грудня 2006 р. стосовно Н. обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою.

Вироком Апеляційного суду Тернопільської області від 31 серпня 2007 р. Н. визнано винуватим у вчиненні злочинів, передбачених пунктами 6, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ч. 1 ст. 263 КК України, та призначено

* Витяг з постанови Великої Палати Верховного Суду від 20 вересня 2018 р. у цивільній справі № 686/23731/15-ц, сформований Л. Сидоровою.

покарання за сукупністю злочинів у вигляді 15 років позбавлення волі з конфіскацією належного йому майна.

За заявою Н. рішенням Європейського суду з прав людини від 21 квітня 2011 р. у справі “Нечипорук і Йонкало проти України”, заява № 42310/04, одногосно постановлено, що мало місце порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у зв’язку з відсутністю ефективного розслідування тверджень заявника Н. про його катування працівниками міліції; мало місце порушення п. 1 ст. 5 Конвенції у зв’язку з затриманням заявника з 20 до 26 травня 2004 р., у зв’язку з триманням заявника під вартою із 14 жовтня 2004 р. до 05 травня 2005 р., з 21 березня до 31 серпня 2007 р., з 18 до 21 грудня 2006 р., з 23 лютого до 21 березня 2007 р.; мало місце порушення п. 2 ст. 5 Конвенції щодо заявника; мало місце порушення п. 3 ст. 5 Конвенції щодо права заявника “негайно постати перед суддею”, на “розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження”; мало місце порушення п. 4 ст. 5 Конвенції щодо заявника у зв’язку з відсутністю адекватної процедури судового розгляду питання законності тримання під вартою під час судового провадження; мало місце порушення п. 5 ст. 5 Конвенції щодо заявника; мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо права заявника не свідчити проти себе; мало місце порушення п. 1 ст. 6 Конвенції щодо обґрунтування рішень національних судів, якими заявника було засуджено.

Постановою Верховного Суду України від 06 лютого 2012 р. вирок апеляційного суду Тернопільської області від 31 серпня 2007 р. та ухвалу судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 20 березня 2008 р. щодо Н. скасовано, справу направлено на новий судовий розгляд до суду першої інстанції.

Вироком Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 03 червня 2013 р. залишеним без змін ухвалою апеляційного суду Хмельницької області від 29 листопада 2013 р., Н. визнано невинуватим за п. 6, 12 ч. 2 ст. 115, ч. 4 ст. 187, ч. 1 ст. 263 КК України та виправдано через недоведеність його участі у вчиненні злочинів.

Таким чином, встановлено, що Н. перебував під вартою із 20 по 23 травня 2004 р., із 23 травня 2004 р. по 05 травня 2005 р., із 22 по 23 листопада 2006 р., із 18 грудня 2006 р. до 01 червня 2008 р.; із 01 червня 2008 р. по 03 червня 2013 р. відбував покарання у колонії.

У грудні 2015 р. Н. звернувся до суду з позовом, в якому просив стягнути за рахунок коштів Державного бюджету України 211 149,68 грн. на відшкодування майнової шкоди та 485 261 300 грн. на відшкодування моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяль-

ністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду.

Ухвалою Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 01 липня 2016 р., залишеною без змін ухвалою Апеляційного суду Хмельницької області від 12 вересня 2016 р., провадження у справі в частині позовних вимог про відшкодування майнової шкоди закрито з тих підстав, що питання про відшкодування матеріальної шкоди, встановлення розміру грошових доходів, втрачених громадянами унаслідок незаконних дій органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду віднесено до компетенції цих органів. Таким чином, вирішення питання про відшкодування матеріальної шкоди належить до компетенції суду за правилами того виду судочинства, в якому ця справа розглядалася, а не в порядку цивільного судочинства.

Рішенням Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 01 липня 2016 р. позов Н. задоволено частково. Стягнуто з Державної казначейської служби України за рахунок коштів Державного бюджету України списання коштів з Єдиного казначейського рахунку на користь Н. 150 000 грн. на відшкодування моральної шкоди на підставі ст. 1176 Цивільного кодексу України та Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду” від 01.12.1994 № 266/94-ВР (далі – Закон № 266/94-ВР).

Рішенням Апеляційного суду Хмельницької області від 12 вересня 2016 р. збільшено розмір моральної шкоди до 165 300 грн. Апеляційний суд розрахував розмір відшкодування, виходячи з установленого законодавством розміру заробітної плати на момент розгляду справи судом, за кожний місяць перебування під слідством та судом.

Переглядаючи справу в касаційному порядку, Велика палата Верховного Суду дійшла такого висновку.

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України) 1960 р. у ст. 531 передбачалося лише те, що у разі постановлення виправдувального вироку орган дізнання, слідчий, прокурор і суд зобов'язані роз'яснити особі порядок поновлення її порушених прав і вжити необхідних заходів для відшкодування шкоди, завданої особі внаслідок незаконних притягнення як обвинуваченого, затримання, застосування запобіжного заходу.

Однією з новел чинного КПК України є глава під назвою “Відшкодування (компенсація) шкоди у кримінальному провадженні, цивільний

позов”, згідно зі ст. 130 якої шкода, завдана незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом.

Станом на сьогодні єдиним таким законом є Закон № 266/94-ВР, прийнятий ще у 1994 р., сфера дії якого поширюється на значне коло суб’єктів, зокрема на виправданих.

У випадках, наведених у ст. 1 Закону № 266/94-ВР, громадянинові відшкодовуються (повертаються), зокрема, заробіток та інші грошові доходи, які він втратив внаслідок незаконних дій. Таке відшкодування провадиться за рахунок коштів державного бюджету (п. 1 ст. 3, ч. 1 ст. 4 Закону № 266/94-ВР).

Пунктом 1 ч. 1 ст. 2 Закону № 266/94-ВР встановлено, що право на відшкодування шкоди в розмірах і в порядку, передбачених ним, виникає, зокрема, у випадку постановлення виправдувального вироку суду.

Отже, внаслідок незаконного засудження, ухвалення судом виправдувального вироку позивач має право на відшкодування майнової та моральної шкоди, і право на таке відшкодування виникає відповідно до прямої вказівки закону, а саме: ст. 1176 ЦК України, Закону № 266/94-ВР.

Статтею 11 Закону № 266/94-ВР встановлено, що у разі виникнення права на відшкодування завданої шкоди відповідно до ст. 2 цього Закону орган, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, слідчий, прокурор або суд зобов’язані роз’яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування завданої шкоди.

У цьому випадку обов’язок роз’яснити особі порядок поновлення її порушених прав чи свобод та відшкодування завданої шкоди у разі ухвалення виправдувального вироку покладался на суд, який повинен здійснити це направленням громадянинуві повідомлення одночасно з копією виправдувального вироку, який набрав законної сили. При цьому в повідомленні має бути зазначено, куди і протягом якого терміну можна звернутися за відшкодуванням шкоди і поновленням порушених прав.

Відсутність такого роз’яснення (повідомлення) не позбавляє особу права на відшкодування, встановленого законом.

Стосовно Н. не виконано передбаченого ст. 11 Закону № 266/94-ВР обов’язку роз’яснення порядку поновлення його порушених прав та встановленого пунктами 6, 11, 12 Положення про застосування Закону України “Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянинуві незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду” порядку повідомлення про звернення за відшкодуванням

шкоди і поновленням порушених прав. Однак зазначені обставини не є підставою для відмови у захисті його порушеного права.

Оскільки Закон № 266/94-ВР не містить вимог щодо процесуальної форми документа, з яким особа має звернутися до суду за захистом свого порушеного права, то таким способом захисту відповідно до положень статей 15, 16 ЦК України може бути, зокрема, звернення до суду з відповідною позовною заявою.

Суди встановили, що за захистом свого порушеного права Н. звернувся у порядку цивільного судочинства до Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області, який ухвалив виправдувальний вирок щодо нього, із позовом про відшкодування майнової та моральної шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, а саме незаконним засудженням.

За таких обставин та з підстав, передбачених наведеними нормами матеріального права, суди помилково вважали наявними правові підстави для закриття провадження у справі у частині позовних вимог про відшкодування майнової шкоди, не звернувши достатньої уваги на предмет і підстави поданого позову, характер спірних правовідносин та норми матеріального права, які підлягають застосуванню до спірних правовідносин, а також наявність порушеного права позивача, встановленого законом, на звернення до суду за захистом такого права та права на відшкодування шкоди, завданої внаслідок незаконного засудження.

Оскільки у справі, що розглядається, місцевим судом постановлено незаконну ухвалу, що перешкоджає подальшому провадженню у справі, а апеляційний суд на це уваги не звернув та не виправив допущених місцевим судом порушень норм матеріального та процесуального права, то Велика Палата Верховного Суду вважає за потрібне скасувати ухвали судів першої й апеляційної інстанцій про закриття провадження у справі у частині позовних вимог про відшкодування майнової шкоди та направити справу в цій частині до суду першої інстанції для продовження розгляду.

Суди попередніх інстанцій правильно керувалися тим, що Н. на підставі положень Закону № 266/94-ВР має право на відшкодування моральної шкоди, яку потрібно визначати виходячи з мінімального розміру заробітної плати за кожен місяць перебування під слідством і судом, починаючи з часу пред'явлення обвинувачення до набрання виправдувальним вирокком законної сили.

Утім суди не врахували, що законодавець визначив мінімальний розмір моральної шкоди, виходячи з установленого законодавством

розміру заробітної плати на момент розгляду справи судом, за кожен місяць перебування під слідством та судом. Тобто цей розмір у будь-якому випадку не може бути зменшено, оскільки він є гарантованим мінімумом. Але визначення розміру відшкодування залежить від таких чинників, як характер і обсяг страждань (фізичного болю, душевних і психічних страждань тощо), яких зазнав позивач, можливості відновлення немайнових втрат, їх тривалість, тяжкість вимушених змін у його життєвих і суспільних стосунках, ступінь зниження престижу, репутації, час та зусилля, необхідні для відновлення попереднього стану, і власне можливість такого відновлення у необхідному чи повному обсязі.

Тобто суд повинен з'ясувати усі доводи позивача щодо обґрунтування ним як обставин спричинення, так і розміру моральної шкоди, дослідити надані докази, оцінити їх та визначити конкретний розмір моральної шкоди, зважаючи на засади верховенства права, вимоги розумності, важеності і справедливості.

Оскільки суди першої й апеляційної інстанцій визначили моральну шкоду у мінімально можливому розмірі та не навели належного обґрунтування такому висновку, не можна вважати правильними, законними та обґрунтованими висновки апеляційного суду про те, що, оскільки Н. перебував під слідством та судом із 20 травня 2004 р. по 29 листопада 2013 р., тобто 114 повних місяців, розмір відшкодування моральної шкоди становить 165 000 грн (1 450 грн (мінімальна заробітна плата) x 114 місяців).

З огляду на наведене, Велика Палата Верховного Суду скасувала ухвалу Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 01 липня 2016 р. та ухвалу Апеляційного суду Хмельницької області від 12 вересня 2016 р., та постановила передати справу до суду першої інстанції для продовження розгляду.